

• *Függelék* •

1

2

3

4

PAPP DÁNIEL, BÁCSKA ÍRÓJA

Papp Dániel alakját, műveit por és homály fedi, pedig egyik sokat ígérő tagja volt a századforduló előtt jelentkező prózaíró nemzedéknek. Azon a csapáson tűnt fel, ahol Iványi Ödön, Justh Zsigmond, Tolnai Lajos, Tömörkény István, Török Gyula, Gozdsu Elek, Bródy Sándor és Ambrus Zoltán próbált utat törni a századforduló megújuló, témáiban, stílusában és hangjában újjászülető magyar prózának. Mikszáth Kálmán ismerte fel először Papp Dániel értékét, és támogatta a fiatal író: „Papp Dániel... az utóbbi években Bródy és Herczeg nagy sikerei közt is magára vonta a figyelmet, leginkább mélységével, filozofikus kutató elméjével és roppant érzékével a stíl művészetében.” Feltehetően a közöttük lévő emberi és írói rokonság hatott Mikszáthra, ahol a realizmus misztikummal és humánus érzésvilággal keveredett éppen úgy, mint a jó palócokról és a tót atyafiakról szóló történetekben. Papp Dániel nem volt mikszáthi képességekkel, elbeszélő erővel és fantáziával felruházva, mégis egyike azoknak, akiknek ígéretes sorsát korán derékba törte a kor, a körülmények és az egyéni végzete. Fiatalon, még pályája kezdetén halt meg, Justh Zsigmondhoz hasonlóan, alakja azonban mégis jelentősebb, semhogy ekkora közönyt és feledést érdemelne.

Életében főként írotársai értékelték, az olvasók körében jelentős sikert nem arattak művei, szűkebb hazáját, Bácskát kivéve. Miért is hallgattak volna egy kezdő prózaíróra, aki hol érzelmes, hol kesernyés, olykor cinikusnak is vélhető hangon, bontakozó tehetséggel a délvidéki kisvárosok polgárainak, a porban fuldokló falvak kurtanemesének és parasztjainak céltalanul őrlődő és pusztuló világát festette meg. Voltak sokkal mulattatóbb olvasmányok is, melyekről a kor szórakoztató irodalma gondoskodott. Arról a vidékről jött, ahonnan Herczeg Ferenc, de az útjaik merőben eltértek. Egészen mást merített abból a tájból.

Korában, írói alkotó éveiben a dualizmus fényei mellett már az árnyak is sokasodtak. Sérültek nemzeti érdekeink, új hazát keresve megindult a kivándorlók áradata, mert itthon már remény sem csillámlott. A képviselőház magyarosítási törvényeket fogadott el a nemzetiségek rovására, Papp Dániel pedig éppen a nemzetiségekhez fordult, a délvidéki szerbek és bunyevácok életéből merítette témáinak jelentős részét.

Bácska az ő igazi világa, későbbi pesti éveiben is lélekben csak ott volt igazán otthon. Szívére és lelkiismeretére hallgatott, emlékeiben muzsikált a gyermek- és ifjúkor világa, és szeretettel, együttérzéssel mutatta fel az egymás mellett élő, egymásra utalt, azonos földből és tájból vétetett s az ugyanabba térő népeket. Emberi értékeiket, különös szokásaikat, közös sorsukat és egyedi vonásaikat mentette írásaiba, azt a világot, amelyet nemsokára elsöpört a 20. század elejének apokalipszise.

Ez a világ határozta meg mindvégig a fiatal író sorsát: szűkölködés és magárahagyatottság várt reá, korai elmúlását pedig sietette tüdőbaja, amely csakhamar végzett véle. Végig magában állott, nem lett tagja irodalmi társaságoknak, munkáit a kritika ritkán méltatta, csak írotársai között volt visszhangjuk; halála után pedig majdnem végleg feledésbe merült az alakja.

Papp Dániel 1865. február 11-én született a Bács-Bodrog megyei Ómoravicán. Apja járásbíró volt, akit csakhamar Zomborba helyeztek, odaköltözött családjával együtt. Papp Dániel ott nőtt fel, a gimnáziumban az osztály legjobb stilsztája volt, és már ötödikes korában lapot szerkesztett. Egész további életére és munkásságára döntő élményeit – Ómoravica után – itt szívta magába. A dél-magyarországi táj, a falvak, monostorok, majd a kisvárosok világa végigkísérte életében. Az érettségi után Pestre került jogásznak. Fehér bőr, fényes fekete körszakáll és mélytüzű fekete szemek tekintenek reánk arcképéről. Hatalmas termete volt – mondják kortársai –, és lágy hangjával belopta magát az emberek szívébe. Sápadt arcából, szeméből szinte ki lehetett olvasni korai végzetét.

Mint nevelő, több külföldi utazást tett, ezek emlékét őrzik későbbi olasz tárgyú elbeszélései. Hazatérve, 1891-től Budapesten Jeszenszky Danó közjegyzői irodájában folytatott joggyakorlatot. Jeszenszky – Mikszáth szerint – „maga is költő volt, és egyike a régi fából faragott nemes férfiaknak”. Papp Dániel már ekkor is félrevonultan élt, az íráshoz is félénken és nehezen fogott hozzá. Bátortalanságára jellemző egy fennmaradt anekdota. A *Pesti Napló*hoz egy névtelen cikket hozott valaki. Elolvasták és jónak vélték. Kiadták, s azontúl sűrűn jöttek a kalligrafikus betűkkel írott, szebbnél szebb vezércikkek és egyéb közlemények. Egy hordár hozta valamennyit, és minden faggatás

hiábavaló volt, nem árulta el, ki küldte az írásokat. A szerkesztő megüzente a hordárral a cikkek titokzatos írójának, hogy jelentkezzen nála, majd napról-napra újabb szerkesztői üzenetekben kérte, adjon életjelt magáról. Mindez azonban hasztalan volt, az író csak nem mutatkozott. Egyszer azután a szerkesztő – Barna Izidor – gondolt egyet, s amikor a titokzatos hordár honoráriumot vett fel egy cikkért, kocsiba ült és követte. A hordár egyenesen Jeszenszky közjegyzői irodájába tartott, s amikor néhány perc múlva a szerkesztő is betoppant, éppen kezébe olvasta a pénzt egy hosszú fiatalembernek, a közjegyző segédjének. A fiatal férfi elpirult, öltöztetett, majd bevallotta, hogy ő a cikkek írója... Papp Dániel volt. Naivan becsületes lélek, aki eszményi törekvései mellett szinte megfeledkezett a valódi, reális életről, beleálmódta magát a valóságba. Először a *Pesti Napló*hoz szerződött, politikai tárcák írására.

A publicista Papp Dániel 1894-ben, az egyházpolitikai küzdelmek idején Monachus és Dániel pap álnéven közölte cikkeit. A kilencvenes években kiéleződött az egyházjogi kérdés: a polgári házasság és az anyakönyvezés törvénybe iktatása volt a tét. A képviselőház nagy többséggel szavazta meg a javaslatot, bár a főrendi ház kétszer is visszavetette. 1895-ben mondták ki a törvényt, de Wekerle, kormányával együtt, belebukott ebbe a „vállalkozásba”. Papp Dániel *Tájékoztató a házassági jog körül* címen ismertette az új törvényt, helyeselve annak bevezetését: „az új házassági jognak az a lényege, hogy ezentúl Magyarországon egyforma szabályok szerint fog házasodni és elválni mindenki. Ez olyan vívmánya a jogfejlődésnek, amelynek hasznosságát a világon már mindenhol be szokták látni, még a papok is.”

Amikor a *Pesti Napló* gárdája kettévált, ő a távozókkal tartott, és megalapították a *Budapesti Naplót*. Egy ideig segédszerkesztője a *Magyar Géniusznak* is, de volt valami merevség a lényében, ami útjában állott annak, hogy érvényesülni tudjon a napisajtó mindennapi, újságírói munkájában. Nem volt a nyilvánosság embere, társaságba nem járt, kapcsolatokat is nehezen teremtett. Talán ideggyengeségével, kezdődő betegségével magyarázható rejtőzködési hajlama és lebírhatalan félnélsége. Ha meg is jelent az emberek között, csak az újságíró mutatkozott, az igazi énje, a maga belső életével otthon maradt egy szűkebb kör számára. Kortársai szerint mindenkivel udvarias és szeretetre méltó,

de nem igen barátkozott. Komoly, rendkívül érzékeny ember volt, tele tettvágygal, álmokkal és idealizmussal, érzéseit azonban inkább írásaiba öntötte, társaságban nem engedett belső világába bepillantást. Így a legnépesebb forgatagban is magányos maradt.

1897 elején betegedett meg először komolyabban, baja idegi eredetű volt. Félt a folyosóktól és a lépcsőktől, azt hitte, üvegből vannak. Ismeretlen utcákon még fényes nappal sem mert végigmenni, attól tartott, hogy a házak ráomlanak; ilyenkor mindig kocsiba ült. Semmiségek napokra kihozták a sodrából; betegségét ideg orvosokkal kezeltette, és javult az állapota. A József körúton lakott, de még egy nyári utazásra sem szánta el magát, ahol kikapcsolódhatott volna; mutatott ugyan egyszer Breyer Somának egy első osztályú vasúti jegyet – a felesége akkor Salzburgban járt –, de mégis Pesten maradt, inkább a körúton sétálgatott, a József utcától a Baross utcáig, fel s alá.

1897-től Mikszáth Kálmán lapjánál, az *Országos Hírlap*nál tárcarovat vezető, sok írása jelent itt meg, főleg az egykorú politikai események visszásságairól. 1898-ban Tetétlen álnév alatt írta meg – többek között – az *Új alakulás* című publicisztikai munkáját, a magyar helyzet átfogó kritikáját adva, és a jövő lehetőségeit boncolgatva. Bánffy Dezső báró miniszterelnöki tevékenységét különösen károsnak ítélte. Bánffy 1895-ben Szolnok-Doboka megye főispáni székéből került a miniszterelnöki pozícióba, és négy éves miniszterelnöksége alatt kiéleződtek az ellentétek. A dualizmus válságát követően elmérgesedtek a közjogi harcok, a megerősödött ellenzék az obstrukció módszeréhez nyúlt, elhúzta a tárgyalások idejét, hogy megakadályozza a kedvezőtlen törvények keresztülvitelét. Bánffytól a dualizmus hívei az erős kéz politikáját remélték, és nem csalódtak benne. Papp Dániel szerint: „ő a politika autodidaktája, aki nem tanult semmit. A parlament dummer Augustja, aki Demoszthenésztől csak a dadogást tanulta el... Ma ő államférfiú... nem tehetségénél, hanem a mai kornál fogva.”

Észrevette a Kossuth-párt „támasztópillér” szerepét a kormánypolitikában: gyöngítik a függetlenségi áramlatot. „A Kossuth-párt nélkül Bánffy Dezső kormánya csakugyan tizennégy napos provizórium lett volna, aminek készült.” Szerinte elaltatták a negyvennyolcas törekvéseket, és azon mesterkedtek, hogy az önálló vámterület ne jöhessen

•

létre. Ez sikerült is nekik. „Bánffy született udvaronc... csalatkoztak benne mind a ketten. Odafönn tartották, mert idelenn, tudták, nincs támasztéka, s bármikor a legnagyobb csöndben le lehet potyogtatni... Itt lenn pedig támadt neki egy neme a népszerűségének, s az ellenzéki pártok összemorzsolása címén egy maga képeré teremtett serege, mely neki köszönheti létét. És áll lent, mert azt hiszik, fönt tartják, s áll fönt, mert azt hiszik, lefelé nincs veszedelem.”

A korabeli helyzetet Papp Dániel jól mérte fel, a megoldást, a járható utat is elképzelte: Magyarországot független, szuverén államnak szerette volna látni, a Habsburgok jogara alatt. Szerinte Ausztria és Magyarország egymásra utaltak az európai hatalmi egyensúly kialakítása érdekében. Teljes függetlenséget kívánt Ausztriával szemben, viszont azután a két független és különálló állam összefogását, főleg külpolitikai síkon.

Publicisztikájával párhuzamosan bontakozott ki a prózaíró Papp Dánielben. Ifjúkori, bácskai élményei novellákban és regényekben öltöttek testet. *Marcellusz* (1898) címen jelent meg az első és egyben legjelentősebb novelláskötete. Elbeszéléseiben a bácskai, különös ízű bunyevác, szerb és magyar világba nyúlt vissza, amelyhez mindvégig mély belső rokonság kötötte. Raslics Tádé, az öreg komiszáros, a szívtelen és erőszakos kis Kraljevics Márkó, a Bilicsek és Kilicsek vad vetélkedése, a délvidéki kisvárosok jellegzetes alakjai, az alügyész, az instruktor és társaik elevenednek meg a kötet lapjain. Papp Dániel szívvel-lélekkel bácskai maradt. Külön színfoltja kötetének az óhítű, görög keleti monostorok és klastromok világa; egykor maga is papnak készült, így kedves figurái a hosszú szakállú, fekete kalugyerek, akik nehézkesnek tűnő külsejük alatt a bizánci teológia csiszoltságán iskolázott elmével bírtak.

A *Marcellusz*, a címadó novella eredeti képpel kezdődik: a kolostor udvarán meditálnak a felszentelés előtt álló negyedévesek. Tömjénfüst és konyhaiilat terjeng a kis kertben. Az idősebb páterek ezalatt részint tarokkoznak, részint elosonnak a szobáikba, rejtett hideg kappanaik és butéliás vörösboraik mellé, a böjtöt enyhíteni. A felszentelendők még töprenkednek, lelki és lelkiismeretbeli problémáik vannak, az idősebbek viszont már túljutottak mindezen, és rejtve az élet apró örömeivel vigasztalódnak.

Marcellusz a kápolnában gyón Özséb páternek, és a szőke Borbála mintha bólogatna feléje a faliképről: „Beszélj, fráter Marcellusz, beszélj, akár csak nekem beszélnél, én meg foglak érteni, én vagyok az egyetlen jelen lévő asszony...” Elmondja életét: mint a sekrestyés kis árvája került a kolostorba, azóta ott él, és sivár élete volt, sok minden sértette, a szolgálók gúnyja sebezte a szívét. Idén azonban vakációra ment, és szerelmes lett nénje nevelt leányába, Rózsikába. „Ez a két hónap többet ért, mint az egész huszonnégy esztendőm, amely megelőzte... mintha itt, e szent boltívek csöndjében is hallanám a pásztorok kolompját, amelyek a folyó túlsó partjáról szólott ki a messzeségbe azon a csodaszép estén.” Látja a homokos kis völgyet pipacsával, kéklő kakukkfűveivel, és hall valami halk, lágy kísérő beszédet: „Ne felejs el, édes Marcell!” Fiatal szívében nem az Istent képtelen a lánnyal összeegyeztetni, hanem kötelességbeli lelkiismeret-furdalása van. Úgy érzi, hogy hálával adós a kolostornak, de az adott szavával meg a lánynak. A barna, fiatal, életerős fiú elvágyik, haza a természetbe. Még aznap éjjel megszökött a klostorból, otthagya, mint Papp Dániel is egykor, a világi élet utáni vágy győzött benne.

Novelláiban meglevenedik a dél-magyarországi szlávok sokszínű világa, ahol természetes egyszerűség és emberi tisztaság lakik a lelkekben, amit ugyan a felcsapó indulatok olykor felkorbácsolnak, de a tragédia is az élet velejárója, és mindig kiengesztelődés követi. Szülőföldjén érti a fűvek, fák és a szél beszédét, az apró szerb, bunyevác és magyar falvak kéményeinek esti melegségét, áldozatként fészálló füstjét. Ért a hangulatteremtéshez, pár mondattal eléri a varázslatot: írói világába ragadja az olvasót.

A bizonyíték című novella is ebben a környezetben játszódik, és hasonló képpel indul. A valószerű környezetleírás és hangulatteremtés nem zárja ki a „varázslatot”, sőt, ezzel még jobban aláfesti a szereplők egyéniségét, lelkialkatát és sorsát. „Két domb tövében, fűvek közt nőtt ki a gyurgyevői klostrom. Repedte fala nagy, fehér kőbokréta gyanánt bukkant elő, harmatos tölgyek, öreg hársak alján. Patak locsolgatta jobbról, patak locsolgatta balról, hogy el ne hervadjon a csudatevő Mária hajléka négy évszázadok óta. Csend lakott a leveles országban, életről kívül csak a kapuhíd dörmögött olykor, meg a harangszó, amely élőket

•

és holtakat a barátok templomába hívott. Élők és holtak, körül az édes meleg tájon még valahogy elszóráttak a fűbe, vetésbe, földet munkálni nyáron. Télen ellenben, midőn alpesi országra válik a dombvidék, csak a ködön át tegegett a horizontból Ó-Gyurgyevó, a rác falucska. Az volt ilyenkor a klastrommal beszélgető egyetlen lélek.” Varázslatos hangulatot tud teremteni néhány mondattal, és erre csak az lehet képes, aki a lelkével mélyen kötődik e tájhoz, és annak embereihez.

Szabbász atyáról szól az elbeszélés, aki már halott, eltemették ortodox szokás szerint, koporsójába háromszor öntöttek vörös boritalt. Míg élt, a fiatal Timóteusz volt az egyetlen, akit sohasem bántott, akit nevelt, tanított mindarra, amit tudnia kell egy jóra való kalugyernak. Lassan azonban „Timóteusznak nemcsak a hangja változott, hanem a színe is. Fehér hamvas arca lesoványult, sárgult, rekedtsége köhögéssé vált...” Tüdőbaj. Timóteusz halála után Szabbász öregedni kezdett, a falu látása az öreg klastromablakból emlékeket kavart fel benne: a jegyzőné és a régi nyári délutánokat. Végtelen finomsággal dolgozta ki Papp Dániel ezt a jelenetet, ahol Szabbász sejteni kezdi, majd megbizonyosodik, hogy Timóteusz az ő fia volt. Szégyellte azt a szeretetet, melyet a halovány diák iránt érzett, őrizte régi irkáit, haját emlékebe, de „midőn ismét a falu felé szállt a pillantása, úgy rémlett, mintha Ó-Gyurgyevó szélén fejét csóválná az erdő: – Ne hazudjál a szívednek, gyámoltalan Szabbász.” A természet is lágyan simul a történet hangulatához. Mikor a sápadt, tüdőbeteg Baziliusz kalugyer fáradtan, megtörtén üldögél a kertben, az egész őszi táj a távozó élet jóslatát vetíti előre: „már lerázta a bokrok levelét a szeptember, és az utak szélén vastag, nedves rétegben pihent sok, elsárgult jázminszirm”.

Kisvárosi élményeit, emlékeit is több elbeszélés tükrözi, az egykori Zombor bő anyagot nyújtott ehhez; a társadalomrajz és a társadalombírálat már érett realista íróra vall. Az alügyész pályája mindenkinek elveszi a kedvét a szürke megyei hivatalnoki élettől. Együttérzéssel rajzolja meg a kis árva kocsmai szolgálot, Lyubicát, akit elhagyott a szolgabíróvá felkapaszkodott kedvese. A nemesen gondolkodó lány az emberek előtt menteni próbálja a férfit. „Nem hagyott faképnél... nagyon sok adóssága van szegénynek, mit csinálnánk mi ketten? Nem lehet ám adóssággal kezdeni a házasságot... Megállta sírás nélkül ezt

a hamis filozófiát. Ellent senki se mondott a lánynak. És a leány, az ő tiszta, ostoba kis szívében gondolta ekkor: – Lám, hála Istennek, elhiszi mindenki, amit én mondok. És tudni senki se fogja, mert megmarad az én titkomnak, hogy mekkora nagy gazember is az a Badnyák Sándor.” Még az olaszországi elbeszéléseiben is bácskai alakok mozognak, mint pl. Kondarovics Konstantin, a tüdőbeteg katonatiszt.

Kötetének utolsó darabjait három mese alkotja. Közülük kettő jellemzően mutatja be Papp Dániel véleményét koráról. Az egyik Ütem János költő története, aki egészen addig éhezett, míg el nem vette egy józsefvárosi gazdag vegyeskereskedő leányát. Ezután sorsa annyira föllendült, hogy a gutaütés végzett vele, „mely már magában véve is sikert jelent, mert úgyszólván kizárólag csak a legtöbb adófizetők házatáját szokta fölkeresni”. Mikor pedig csodálkozva látja az égből, hogy a temetésére csak a költők jöttek el, nem pedig a kereskedők, Szent Péternek kell felvilágosítania: „Ó, tudatlan lélek, a grajzlernek nincsen a halálban sikere, ez a költőknek a kizárólagos előjoguk...”. Mindebből kénytelen tanulságként levonni, hogy „míg élünk, addig grajzlernek kell lennünk; a költészetre akkor is ráér az ember, ha egyszer meghalt”.

A *Legenda a jellemről* című meséjében két testvér sorsát állítja egymással szembe. Megmutatja, hogy mennyire téves lehet a felületes, csak a külső után alkotott ítéletünk az emberekről. A polgári előítélet szerint jellemesnek tartott emberek álarca alatt sokszor a legnagyobb szívtelenség és kegyetlenség rejtőzhet, míg az előítéletek következtében kivetett és megkövezett ember a legönzетlenebb és jóságos szívvel lehet megáldva. Mindkét meséje egymáshoz közel álló morális kérdést vizsgál.

Kevés a derű ezekben a történetekben, általában a pesszimizmus árnyékolja be őket. Ennek többrétű az oka: nem látott kibontakozást a századforduló előtti társadalmi válságból, megérezte egy világ, egy életforma elmúlását, és nem érzékelt seholy felváltó jobbat; emellett még a betegségei is árnyként vetődtek az életére. Nem véletlen, hogy számos elbeszélésében megjelennek a sápadt, tüdőbeteg fiatal emberek, akiknek a betegség az életüket, fiatalságukat törli ketté.

Egyetlen regénye, *Aratótiak* (1898) egy kisvárosnak, Zombornak a regénye. A kisvárosi életet ismerte, szerette, ifjúságához kötődő, döntő emberi élményeinek a színhelye volt. Mikszáth Kálmán így nyilatkozott

•

e könyvről: „Az új regény nem mozgat nagy igényű témát. Nincsenek benne megrázó társadalmi problémák, se nagy konfliktusok. Egy kisvárosnak, Rátótnak a rajza, de annyi színpompával és annyi megfigyeléssel, hogy megelevenedni látszanak a jellegzetes kisvárosi alakok, félszeg szokásaikkal, kicsinyességeikkel. A nagyravágyó polgármester, Purcz Endre, Gábor kapitány, a begova-planinai önálló parancsnok, mind tőről metszett, jól megrajzolt alakok.”

A regény meséje kiválóan alkalmas mind a reális ábrázolásra, mind az író satirikus hajlamainak a megvalósítására. A városka polgármestere valaminő jelentősebb állami kitüntetésre vágyik. Álmaid a rátóti béke kapcsán vélte megvalósítani. Egy év múlva esedékes ugyanis a 200. évfordulója, amikor is – hajdan Rajmond hercegnek a törökök fölött aratott győzelme után – a béke megkötetett. A polgármester hatalmas szobrot szándékozott emeltetni a főherceg tiszteletére. A szobor körül azonban fölkorbácsolódtak az érzelmek és az indulatok, kiváló alkalmat nyújtva az írónak remek epizódok és humoros jelenetek beszövésére. Ilyen például Schmalz úr prészáz-jelenete, ahol a polgármester oly csúfosan jár, hogy még öszülő szerelme, Helén is Pestre szökik szégyenében. A hatalmas lovas szobor terve azonnal mellszoborrá olvadt össze, midőn a pénztárcák megnyitására került a sor. Ez a második katasztrófa, melynek következtében a polgármester elmenekült a városból, szintén Pestre, ahol is Helénnel egymásra találtak, sőt, később a polgármesteri székbe is visszajuthatott.

A mese tipikus, valódi kisvárosi képből nő ki, Móricz Zsigmond regényei jutnak az eszünkbe. A vendéglő a központ, ahol összegyűlnek a város előkelőségei, „odabenn együtt van a vén borszékeken mindenki, aki Rátóton vezető egyéniség”. Ezen összejövetelekben azonban ki is merül a „vezéregyéniségek” minden társadalmi és kulturális igénye. Kihalt és üres ez a város a nyári délidőben, nemcsak kívülről nézve néptelen, a belső világa még üresebb. Az álmosító, forró napsugarak közömbösítenek minden nagy célt és eszmét, csak a jegelt sör képes ideig-óráig lelket önteni az emberekbe. Tetszhalálra vagy még inkább belső elhalásra emlékeztet ez a nagy csönd. Dél felé Szarka néni a vonuló nap elől becsukja a zsalukat, miközben még utoljára kidugja fejét a külvilágba, „ha már a zsalukkal vesződik az ember, legalább lásson

is valamit”. Elzárkóznak a házak, becsukják szemüket, csak a nap tűző sugarai öntözik a tikkadt, fülledt déli kisvárost.

Ebben a környezetben élnek, mozognak Papp Dániel alakjai. Nem ad terjengős leírásokat. Inkább elmond egy-egy kis anekdotát a hőseiről, amely közel hozza őket hozzánk, fénybe borítja egyéniségüket, mindenféle leírásnál ízesebb képet adva. Írói módszere Mikszáth Kálmán tanítványára vall. Megkezdődik a seregszemle, felvonulnak előttünk sorban a helyi nagyságok. Az élen Purcz Endre polgármester, aki „hófehér pantalonot visel, halványsárga mosókabátot, továbbá még halványsárgább szalmakalapot, sötétvörös bőrkesztyűt és világosbarna cipőt, meg égszínkéék nyakravalót. Ki nem állhatta a tarka színeket.” Környezete is tipikus, a polgármesteri szoba, ahol csak por, unalom és végtelen nyugalom székel. Az egyes ügyosztályok között a légycsapó kölcsönkérése az egyetlen hivatalos érintkezés. A túléltetés, az elmúlás illata árad ebből a világból.

Gábor százados a 103. gyalogezred nyugalmazott tisztje, aki mindig arra a régi aranykorra hivatkozik, midőn Begova-Planinán önálló parancsnok volt két hónapig, de erről a nevezetes időről, minden alkalmat megragadva, már tíz esztendeje mesél a rátótiaknak. Szarka János, akit csak „a mi törökünk”-nek emlegetnek a városban, pár évvel ezelőtt eltűnt, s most újra megjelent, visszatért törökországi szolgálatából, amely egyébként igen gyanús színezetű. Keleti selymekkel, pipákkal és parafa sisakokkal, leburnult arccal és a titokzatos távoli világ légkörével övezve szélhámoskodik nem mindennapi méretekben. Kepe György tanár úr, Bray egyetemes orvostudor, Rovat Gyula, az örökké intrikus lapszerkesztő egészítik ki a sort. Purczovics Helén alakja, szalonjával együtt, méltán illik bele a képbe.

Nemcsak maga a történet – a szobor-ügy –, hanem ezeknek a figuráknak a közéleti és emberi magatartása is bírálattal koráról és a korabeli kisvárosról. Megmutatja „a katasztrófának azt a nemét, midőn az intelligencia nemcsak hogy megvan, hanem öl is”. Purcz Endre az a típus, akinek már egy grammatikai megfogalmazás is megoldhatatlan problémaként gyötrő gondot okoz, példája a műveletlenségnek. Fűhöz-fához fut tanácsért, mikor gróf Rátóthy Miklós feleségének egy szokványos illetőségi bizonyítványt kell kiállítania.

•

A népgyűlés előkészítésének a jelenete a bürokrácia szatírája. A szobor ügyében népgyűlést terveznek, de az engedélyezésével kapcsolatban Purcz Endrének aggályai támadtak, mert ő viselte egy személyben a polgármesteri és a rendőrkapitányi tisztet is. Hosszas lelki tusa után sikerült megoldania a nagy feladatot. Írt a polgármester nevében a rendőrkapitánynak egy kérvényt, melyet szépen iktatott, s ezután most – már rendőrkapitányként – aláírta az engedélyt. Viszont ki is merült huszonnégy órára ebben a hatalmas agymunkában. Miután Pestre menekült, a betöltetlen polgármesteri székbe a gróf újra őt javasolta, a szüreti- és szoborbotrányok ellenére is. A grófnak pedig egy szava elég volt ehhez, mint ezt Gábor kapitány Purcz Endréhez írott levele is bizonyítja. „Hallod, kedves Endre, a gróf ajánlt téged, a gróf kezeskedett érted, a gróf mondta, hogy te nem vétettél semmit. Rátóton mi következett erre egyéb, minthogy a falanksz ismét rögtön eggyé olvadt, és holnapután már megy egy héttagú küldöttség Budapestre, hogy felkérjen téged. Óh, Endre, kár, hogy ezek a grófok olyan ritkán szólnak a közügyekhez hozzá.” Papp Dániel egy maliciózus kérdéssel zárja regényét: „Nem tehetünk róla, hogy beléestünk a modern elbeszélő irodalom hibájába, és történetünket szintén egy borzasztó problémával fejezzük be. A borzasztó problémánk az, hogy Purcz Endre vajon visszament-e Rátóra polgármesternek, vagy sem?”

A bíráló a regény minden sorából árad a természetlen léggörű, sivár századvégi kisváros felé. Hangulata néhol azonos Kosztolányi Dezső *Pacsirtájával*. Reménytelen ez az élet, azonban a sorok mögött érezhető, hogy Papp Dánielnek mégis kedvesek ezek az alakok. A regény utolsó fejezetéből, *A románcból* is érezzük, hogy jóindulattal és szeretettel vezeti ezeket a kisembereket apró céljaik felé. Szereti ezt a várost és az alakjait, akik ízig-vérig bácskaiak. *A románcban* Purcz Endre és Helén egymásra találását írja meg. Leesett az első hó, és a téli Pest leírásával krúdys hangulatot teremt. E képbe állítja Purcz Endrét. „Szürkült a délután, és Purcz Endre, egy idegen árnyék a nagy házak között, ernyőjét lóbálva lépeget végig a Duna-sor kockakövein. Körül nagy, tarka mozaik volt a világ, és semmi sem mutatta, hogy ennek a mozaiknak szüksége lett volna még egy apró kövecskére, Purcz Endrére. Az koválygott is ide-oda, mintha keresné helyét.” A világnak és Pestnek

nincs szüksége erre az egyedülálló figurára. Helént megkeresni jött Pestre, és a Duna-parton találtak véletlenül. Oda jártak hallgatni a rác hajósok tamburával és gitárral kísért dalait, „azt érezvén, hogy az idegen szellőben van valami a szülőföld kedves illatából”. Boldogok akartak lenni, megteremteni azt, amit régen elmulasztottak. „Látja – mondta neki Helén –, mire volt jó az a maga bolond kapitánya, és mire volt jó a Rajmond-szobor... A kórus hallgatott a vízen. Vége volt a kis románcnak.” Az otthoni, lágy szláv melódiák megnyitották mindkét öregedő szívet, és életükben először őszinték, egyenesek voltak egymáshoz. Láthatjuk, nem közömbösek ezek a hősök Papp Dánielnek, közülük vétetett, és sokat örökölt tőlük.

Humora is ebben a művében emelkedik tetőfokára, bár még mindig – a remek szüreti jelent kivételével – nem a szereplők cselekedeteiből fakad, hanem a szerzőnek a szereplőkkel kapcsolatos megjegyzéseiből, és anekdotáiból árad. Mikszáth Kálmán szerint a regény két részre osztható: „amit a szerző mond az alakjairól, az mind olyan, mintha egy nagy író mondaná, amit azonban maguk ezek az alakok mondanak és cselekszenek, abban még van kívánni való”. Jó stilisztika és jó jellemalkotó, de mint meseszövő már gyöngébb, és ugyancsak gyengébb az alakok mozgatásában. „... maga a szoborakció pompás kiinduló fundamentum, de a szerző nem elég szerencsésen építette rá a cselekményt és bonyodalmat.” Mikszáth végső tanácsa a fiatal írónak az, hogy csak meséljen tovább, a madarak akkor is énekelnek, ha a favágók túlcsettogják fejszéikkel. A célzás korokra félreérthetetlen. Papp Dániel valóban remek jellemző és megfigyelő, ereje elsősorban a típusok megrajzolásában rejlik, nem annyira a mese szövéseben és a szereplők mozgatásában. Az alakok túlnőnek a cselekményen.

1899 októberében Perczel Dezső, a képviselőház akkori elnöke, Papp Dánielt segédnek nevezte ki az *Országgyűlési Napló* szerkesztőségéhez. Ez javított valamit anyagi helyzetén, létbiztonságot adott, és a hírlapírást ezután abbahagyta. Ez évben két novelláskötete jelent meg, az egyik az *Utolsó szerelem*. Elbeszélései nem érik el ugyan a *Marcellusz* szépségét, de ebben is találni felcsillanó, kiváló részleteket. A címadó novella Bodroghy Sándor levéltári tiszt tragédiája, címe „Búcsú az élettől” is lehetne. A főhős szerencsétlen ember, akit éppen a szíve nem

•

enged szerelemhez és boldogsághoz jutni, pedig nagyon szeretne élni, de érzi közeli halálát, és a haldokló utolsó, mindent magába szívni akaró vágyával végzi hajnali sétáit. „Füvecském, szeretlek, akarta mondani, de a lombstutogástól, a gallyak hajladozásától már könnyezett a beteg ember. Csak a torkát érezte szorulni, ha szép volt az idő, és reszketett a meleg májusi levegő.” Beteg a szíve, s ezt még csak súlyosbították a társadalom arcuclsapásai, melyek apja sikkasztása miatt érték a fiatalembert. Szinte üldözötté vált, nem mert az „erkölcsös nyárspolgárok” szemébe nézni. Élni szeretne még, egészségesen – épp úgy, mint Papp Dániel.

A jellegzetes bácskai alakok itt is jelen vannak. A nagy Jakob börtönőr alakja felidézi gyermekkori emlékeit, amikor az udvarukban fát vágta a rabok. „Látom csukott szemmel a lombos nagy udvart, ahová immár sohasem kerülök vissza.” Este, amikor a foglyok megpihentek az udvar végében, pipáikkal csendben belefüstöltek a szürkületbe. Közöttük volt a három sváb is, Mausz, Haasz és Krebsz, akik „a falu jegyzőjét éjnek éjszakáján kihányták a faluházából. Azután a saroglyához kötötték a község legintelligensebb elemét, és mint híres lótenyésztőkhöz illik, galoppban futottak vele a határköig. Ott veszett a jegyző, de mentve volt az autonómia.” Kedves, ízes figura a két barát, a zömök Punin és a hosszú Baburin, akik egy bánási kisvárosból kerültek Pestre.

A *Tilos a betegség* című elbeszélés az olaszországi emlékeihez kapcsolódik. Bemutatja, hogyan kényszerítik rá a körülmények az embereket a kapzsiságra és a könyörtelenségre, mekkora úr a szükség és a megélhetés. Egy kis hegyi falu – Graguano – az ott pihenő tüdőbetegek és nyaralók pénzéből él, arra hivatkozva, hogy közöttük soha sincsen beteg. Panebianco lánya haldoklik, de titkolni kell a betegségét, hogy a falu el ne riassa az idegeneket, a megélhetési lehetőséget. A leányt elzárva kell tartani, pedig egy kis levegő és napfény talán még megmenthette volna. Amíg az idegeneknek sem a szőlő, sem a barack, sem a tej nem elég finom, addig a falu csak kukoricaliszttel és olajjal táplálkozik, de hallgatni kell! Felépítésében ez a kötet egyik legjobb elbeszélése, engedi alakjait beszélni és cselekedni.

Másik novelláskötete a *Tündérlak Magyarhonban*. Azt a hazai tündérvilágot írta meg, amely mélyen a felszín alatt rejtőzik; vallomás a szülőföldhöz, az életet adó tájhoz fűződő érzéseiről. Már az elősza-

vában vall arról a rengeteg kincsről és értékről, amelyet az ő egyszerű, szürke vidéke és annak emberei rejtenek, s amit a külső szemlélő soha nem vehet észre. „A kis orosz mezőkön, ama vizes, mocsaras lapályon, ahol a világon a legszomorúbb az ősz és legkorhadtabbak a fűvek, egy híres nyugati író egyszer megrúgta a földet: micsoda sár, micsoda sár! – mondta – s ezek a bolond lengyelek azt a sarat hazának hívják... A mi otthoni mezőinket sem szakasztják meg ódon városok, és haragos fenýőket sem látni a Telecska alján, csak épp a kalász meg a puha dombvidék mosolyog a tájon. Az Úr ide kétségkívül Tempevölgyet akart tenni, de tán a hatodik napon mégis félig-meddig kiegyenlített mindent, és telihintette maggal, mezei virággal. De ugyanez a szép szelíd tájék ősszel szintén átváltozik olyan fekete tengerre, mint a volhyniai haza. S ha én a művelt nyugatit elvinném olyankor hozzánk, hát akkor bizonyosan nekem is így szólna ő: micsoda sár, micsoda rengeteg sár! S ön ezt a sáros országot Tündérlaknak hívja!”

Számára ez a – másnak talán egyhangú – táj kedves és feledhetetlen, mert régi emlékek fűzik elszakíthatatlanul hozzá. Azt szeretné bemutatni, ami a felszín alatt, a mélyben lappang Bácskában, de hogy ehhez milyen óvatos kézzel kell nyúlni, azt egy hajdani legendával érzékelteti. „Egyszer zivataros éjszaka volt, és egy portyázó komiszáros eltévedt a legényével a dubokai pusztán. Az eső és a szél paskolta a nyergeket, s a kukoricásban, mint egy ismeretlen őserdőben botorkált ló és lovas, míg egyszerre csak a föld alól világosságot nem látott a komiszáros. Hát mi volt ott? Egy kis üreg folytatása gyanánt egy egész tündérkastély volt ott a föld alatt, kiporcelánózott falakkal, ezüst lószerszámokkal, selyemmel terített asztalokkal és aranyos nyoszolyákkal, és azon az éjszaka abban aludt a komiszáros. Az Isten tudja, kinek a földalatti kastélyában, talán a Rózsa Sándoréban. De jött a reggel, és a komiszárosnak tova kellett menni, s ő kibotorkált a kukoricásból.” Másnap a svalizsérok ezredese egy egész regementtel kivonult, de már hiába kereste ezt a kastélyt, mert „odavalónak kell lenni, hogy a fűvek és nádasok alatt megtalálja a tündérkastélyt. Mert az megvan minálunk, és én itt még sok száz sort írhatnék az aranyról és napsugárról, ami a szívembe világít, ha hazagondolok a messziségből.” Papp Dániel vállalkozott, hogy megkeresi szülőföldjén a Tündérlakot.

•

Bácskai magyar kurtanemesek, óhitű kalugyerek és pópák, rác és bunyevác parasztok vonulnak fel művében teljes élethűséggel. A zsarkováci tölgyekben a szálás bunyevác nemesek csendesen pusztuló világát mutatja be. Ezeknek az életerős, szálfatermetű, könnyelmű embereknek a lába alól lassan csúszik ki a föld, a birtok. Növekszik az adóteher, és ezzel együtt a tartozási „C”-lapok. Eladósodnak, túllép rajtuk az idő, hiába próbálják megállítani; életmódjuk – melyről nem képesek lemondani – még csak sietteti ezt a folyamatot. A régi idők biztonságát, szilárdságát már csak az emlékeik tükrözik, és ebből a folyamatból nem lehet kiszakadni. Egy kis időre, ideig-óráig talán sikerül késleltetni az időt, mint Patarics Vincének, akit megment a véletlen, mivel tölgyfáit megveszik hajóárbcnak, és így megmenekül az árveréstől, de ez ritka, véletlen jelenség. A tölgy csupán jelkép, de jellemző a korra, azóta mindenki tölgyfát ültetett a környéken, ebbe kapaszkodnak, így próbálják szerencsájukat megalapozni, de az árbocvásárlás csak egyszer esett meg. A „C”-lapok továbbra is szaporodnak, és az egyre sokasodó tölgyfák szomorúan susognak, mintha átéreznék e lassú pusztulást. Kedves, rokonszenves alakoknak rajzolja meg ezeket az embereket, bár látja, hogy a helyzetük reménytelen, mégis sajnálja és rokonainak érzi őket. Patarics Vince személye és sorsa egy mozaik a süllyedő múlt világából, egyben azonban egy egész réteget is reprezentál.

Az utolsó stáció Fogh Péter uramról szól, akinél mindig sietett a história, amikor valaminő városi hivatalt kellett felvennie és viselnie. Bár az ilyesmi rendszerint csak hat-tizenégy évi szünetek után szokott bekövetkezni, mégis zúgolódott a „nagy fejlődés” miatt. Semmi sem érdekli ezt az embert, belesüppedt abba az útját vesztett, henyelő vidéki életformába, amelybe csak belefulladás lehet. Felesége rengeteg szeretőt tartott. A szép termetű Róza – férje melletti unalmában – a hadsereg minden fegyvernemét végigkóstolta. A város tűrte mindezt, csak amikor ocza Pántó, Pantaleon atya, a rácok helyettes papja kezdett neki udvarolni, akkor háborodott fel annyira, hogy még a megyebárlól is kiközösítette. Pantaleon atyát azonban püspökké szentelték, mire mindenki „rehabilitálta” a szépasszonyt; „már megint mindnyájan kezét csókoltak a szép, özvegy matrónának”. Furcsa és hazug ez a kisvárosi

erkölcs, ahol még a szeretőtartás sem vétek, ha az illető megfelelő társadalmi helyet foglal el; Papp Dániel szerint ez az igazi botrány.

A *Nikánor fogsága* a görögkeleti papi élet bemutatása: a délvidéki kalugyerek színes világa, akiket talán még a vérük is erősebben hajt, és a hivatás gyakorlása békésen megfér a jó ebédek, nemes borok és az aratólányok társaságában. Nikánor diakónus egy kényes helyzetből menti meg Germán arkimandritát, és a jótette később, pályája során vizsontszolgálattal jutalmaztatik. Remekbe szabott figurák a lengyel származású Uderszky-fiúk, Szaniszló és Kázmér, akik, amikor egy kis hordó pálinka és egy leány között kellett választaniuk, mindketten a hordót kérték. Kedves a csúnya Euthym története. Ez a novelláskötet jelentős emelkedés az *Utolsó szerelem*hez képest.

Papp Dániel mindvégig büszke volt arra, hogy bácskai, és mindvégig oda vágyott vissza. Szülőföldjének magyar és délszláv emberei – korának erősödő sovinizmusa dacára – egyformán kedvesek voltak emlékeiben éppen úgy, mint Mikszáth Kálmánnak a jó palócok és a tót atyafiak. Voltak tervei, hogy visszamegy Bácskába szolgabírónak vagy vármegyei jegyzőnek, de már nem tudott Pesttől elszakadni. Az újságíró bévül csatákat vívott benne a csendes, vidéki polgári nyugalomra vágyó emberrel.

Roppant munkabírási jellemezte, szinte éjjel-nappal dolgozott, szenvedett, küzdött a kenyérért; sokat, sokféle és gyorsan írt. Mindig a múltból, önmagából és a magyar viszonyokból merített, nem hódolt be semmiféle külföldi áramlatnak, izmusnak, sem a korában divatos szórakoztató irodalom csábításának. Alapos tárgyi tudás és sokoldalú képzettség jellemezte, mindezzel azonban sohasem kérkedett; szakadatlanul tanult, minden csekélység érdekelte, és majdnem mindenhez érdemlegesen hozzá tudott szólni. Maró élű filozófiai, tudományos és jogi fejtegetéseket is írt, többek között a társadalomtudományról, az erkölcs és a vagyonszerzés problémájáról. Szerinte csupán azt tisztelik, aki a pénzével emelkedik ki, aki a szellemével akar kiválni, azt kigúnyolják; a gazdagodás fogalmával együtt jár a károsítás is, jótékonynak lenni pedig nem más, mint érezni a nyomorért való felelősséget.

Szerény ember volt, hiányzott belőle az élelemesség és a kapaszkodás képessége. Komoly megélhetési gondjai voltak, és részben ennek következtében a családi élete sem lehetett zavartalanul boldog. Felesége

•

a feltörekvő, dzsentri nosztalgiájú polgárságból származott, s aligha értette meg a visszahúzódó, töprengő hajlamú, önmagát marcangoló író. Aligha sejtette, milyen küzdelmek dúlnak benne, az irodalmat pedig vékony jövedelmi forrásnak tekintette. Nehezen élt tehát, egyik barátjának így írt 1900 elején: „Hidd el, nehéz itt az élet, nagy a verseny, hogy a jó Isten gyomlálná ki a konkurenseket.” Nem is kellett pazarlónak lennie, hogy korán kimerüljön, elég volt, ha csak a szükségeseket kellett beszereznie, hogy elfogyjon minden energiája. Sokat kellett dolgoznia, többet, mint amekkora pazarlást pótolni lehetett. Papp Dániel kimerültsége, a betegségekkel szembeni ellenálló képességének a hiánya erre is visszavezethető.

Éveken át betegeskedett, amit jobban titkolt a szegénységénél is. Már csaknem a halálán volt, s még akkor is csak néhány barátja tudta állapotának végzetes fordulását. Az idegbajából úgy-ahogy kigyógyult, de a tuberkulózissal nem tudott megbirkózni. 1900 júliusában végleg ágynak dőlt; már régebben is voltak lappangó lázai, és többször csekélységek miatt elájult, most azonban a tüdőbajhoz az agyhártyagyulladás is társult. Augusztus 14-én, délután három órakor halt meg körüti lakásában. A Kerepesi úti temetőben lett végső nyughelyre.

Papp Dániel kész íróként jelentkezett, és pályája sohasem hanyatlott. Harminckét éves korában halt meg, alkotó éveinek derekán. Indulása és működése bizonyosság arra, hogy jelentős méretű prózairóvá fejlődhetett volna. Egyéni hangú szépírói világot teremtett Bácskának és gyermekkorának emlékeiből, amelyet – kritikus hangvétele mellett – mindhalálíg szeretett. Ahogy a régi Bácska világa elmerült, úgy merültek feledésbe az ő írásai is. (1953)

Féja Endre

•

•

•

•